

egyéb történelmi reliktumokat is őriznek. Az impozáns termekben az Andrássy dinasztia képei mellett ott láthattuk a Rákócziak és más történelmi nagyságok portréit is. A vár, a vártemplom és a sírbolt után megtekintettük a nem messze lévő Andrássy mauzóleumot.

Rozsnyón, Rimaszombaton, Losoncon csak áthaladtunk, majd ismét átléptük a határt, s Balassagyarmatra érkeztünk. Másnap reggel megnéztük a Pa'óc Múzeum állandó kiállítását, ahol nemcsak a kiállítási anyag sokrétősége volt szembevetendő, hanem a kulturált elrendezés, az izléses kivitelezés is.

Balassagyarmatról nem volt hosszú az út Szécsénybe, a volt Forgách-kastélyhoz. E barokk épületet, a szécsényi vár köveiből építették 1670-ben. Itt vadászati emlékeket, helytörténeti és Rákóczi emlékkiállítását láthattunk. A kastély külső falára II. Rákóczi Ferenc emléktáblája alá koszorút helyeztünk. A kastély mögötti térségen, a Borjú-páston tartották a Rákóczi szabadságharc első országgyűlését 1705. szeptember 12. és október 3. között. A Szövetkezett Rendek választották itt Vezérlő Fejedelemmé II. Rákóczi Ferencet, aki a Ferenczes kolostor vendégszobájában szállt meg. Ez ma Rákóczi-emlékszoba.

Szécsény után Hollókő következett. Itt először a falu fölött magasodó, XIII. században épült gótikus vár romjait kerestük fel, majd megtekintettük a szakszerűen berendezett, hangulatos múzeumházat, amely a védetté nyilvánított falurész (valóságos szabadteri néprajzi múzeum) egyik jellegzetes műemlék-épületében található. Az Aba nemzetség egyik tagjáról elnevezett Gyöngyöspátán megcsodáltuk a nemrégiben helyreállított, lenyűgöző hatású gótikus templomot. Gyöngyösön előbb a Mátra Múzeumot jártuk végig, majd a Rákóczi-emléktáblát tekintettük meg a fejedelem egykori háza helyén álló épületen. A barokk stílusú Ferences templomban, ahová 1709-ben temették el *Vak Bottyán* kuruc generálist, tisztelegtünk sírhelye előtt, hasonlóképpen a generálisnak a templom előtti téren álló szobra előtt is.

Esteledett, mikor Nagyrétre értünk, ahol borkóstolóval zártuk a túrát. Jászkisér felé haladva vidám hangulatban éltettük *Győri Jánost*, lelkes vezetőnket, aki összefoglalta emléktúránk jelentőségét, nemzeti hagyományaink megismerésének, tiszteletben tartásának fontosságát.

Hagymásy Sándor

Örökzöld arborétumok

Az itt következő írásokban két, kevésbé ismert, ám annál érdekesebb arborétumot mutatunk be. Az első cikket abból az alkalomból közöljük, hogy fél évszázada alapította Ambrózy-Migazzi István a Vas megyei Jeli arborétumot. A második írás pedig ugyanennek az Ambrózy Istránnak a szlovákiai Malonyán lévő parkjáról szól. (Szerk.)

A Jeli arborétum

Vas megyében minden év májusában megrendezik a Vas megyei Természeti és Környezetvédelmi Napokat. A május 10—16-ig tartó rendezvények közül kiemelkedett a május 12-i XIX. *Jeli nap*, amikor a Jeli Barátok részére kirándulást és ünnepi találkozót szerveztek. Ennek keretében koszorúkat helyeztek el a Jeli erdőben nyugvó alapító, Ambrózy-Migazzi István sírjára. Ezt követte a Jeli Erdészeti Botanikus Kert kiszolgáló létesítményeinek — út, autóparkoló, esőbeálló, kút, játszótér — ünnepélyes átadása. Az avatóbeszédet dr. *Schmidt Ernő*, a Nyugat-Magyarországi

Fagazdasági Kombinát vezérigazgatója mondta, a létesítményeket pedig *Gergely Miklós*, a Megyei Tanács V. B. Sárvári Járási Hivatal elnöke vette át. Az ünnepség után került sor az Ambrózy emlékoszlop megkoszorúzása, majd séta következett a Botanikus Kertben.

Az arborétum megteremtése Ambrózy-Migazzi István nevéhez fűződik, aki egyszerű érzékkel ismerte fel, hogy a Vasi Hegyháton található az atlanti, a földközi tengeri és a szárazföldi klíma, amely terület változatos felszíne és talajviszonya következtében kiválóan alkalmas az örökzöldek telepítésére.

Élete egyik fő célkitűzésének tekintette, hogy a kontinentális éghajlatú Közép-Európában örökzöld, télen is virágzó kertet létesítsen. Ezt a tervét először a Barcs megyei Malonyán, felesége, Migazzi Antónia kastélyának 80 kat. holdas parkjában valósította meg. Minden idejét a park átalakítása és gondozása töltötte ki. Utazásai során mély hatást gyakorolt rá a mediterrán növényzet örökzöld lombja. Ezt igyekezett megvalósítani környezetében, a különböző örökzöld növények telepítésével.

Nem törődött a kialakult véleményekkel, az eléje táruló nehézségekkel, ő tettekkel válaszolt a kételkedőknek, a gúnyolódóknak: megteremtette a malonyai 80 holdas örökzöld paradicsomot. Kezdetben 16 faj művelését tervezte, s alig másfél évtized múlva 600—700-ra emelkedett a számuk. Munkájának folytatását és kiszélesítését az első világháború akadályozta meg. 1914-ben elhagyta Ma-

lonyát, szüleinek kastélyába, a Vas megyei *Tanára* (ma Tanakajd) költözött. Ekkor fogamzottak meg tervei, melyek egyre nagyobb szabásúakká váltak. Az örökzöldek meghonosítása továbbra is életcélja maradt, s hogy tenyésztésüket, meghonosításukat még alaposabban megismerhesse, 1921—22-ben külföldre utazott. Különösen Németországban szerzett gazdag tapasztalatokat és kiterjedt levelezést folytatott Közép-Európa kertészeivel és parktulajdonosaival.

Ezen tanulmányutak gazdag tapasztalatai s nem utolsósorban kitűnő érzéke, nagyszerű növényföldrajzi meglátása segítette kiválasztani azt a közel 600 katasztrális hold birtokot, melynek egy része volt a Kám községhez tartozó Farkaserdejében fekvő Jeli-puszta, akkori nevén *Jeli-hálás* (Jeliszállás).

Az említett klíma-találkozások, az évi 750—800 mm csapadékmennyiség, párosulva az évi 9,6°C középhőmérséklettel, ezen a vidéken lehetővé teszik a sötétlombú törpecserje, a *csarab* megjelenését, amely ősszel lila pompába öltözik. A csarabtengerben szürke borókák és fehér nyírfák merengnek, közöttük a *seprőzanót* sötét foltjaival. Nem csoda, ha ez a csodálatos kép megragadta a természetet kedvelő Ambrózyt. Sokszor járt ide a Jeli nyugati vidékén felbukkanó Hétforrás hűvös, páras és árnyékos adó környékére. Csak a neve hét forrás, valójában számtalan érből táplálkozik az innen eredő *Koponyás* patak. A fakadó víz fölött egy évszázados öreg megrózzant bükk őrzi az alapító emléket. Az innen elinduló csermely a bővízü forrásokkal táplálva hamarosan patakká bővül, s alig egy kilométerrel a főforrás alatt már malmot is képes hajtani.

Jeli természetes állapotában is egyike volt a legszebb és legérdekesebb nyugat-magyarországi tájaknak, de Ambrózy-Migazzi István észrevette, hogy szépsége még tovább is fokozható. Őelőtte a parkokat, arborétumokat kastélyok körül, illetve lakott helyek közelében létesítették, főként szórakozásból, fényűzésből. Úttörő munkát végzett, évszázados hagyományt szakított meg azzal, hogy a lakóhelytől távol, elhagyott helyen, tudományszomjtól vezérelve létesített arborétumot. Elévülhetetlen érdeme, hogy a sovány birkalegelőben, az elavult csarabosban felismerte annak lehetőségét, hogy itt meg lehet honosítani az egzotikus növényeket, s ide álmodta bele a szín pompás „örök tavasz kertjét.”

Ehhez az úthoz az első lépés az volt, hogy megtöltötte a legeltetést, erősen korlátozta a kaszálást és a favágást. Ennek eredménye megdöbbentette magát a kutatót is. Az alig látható *sphagnumok* dús szőnyeggé fejlődtek; a harmatfű, a páfrányok és egyéb növényfélések, melyekből azelőtt alig lehetett néhány csenevész példányt találni, megerősödtek, a ciklamenekből pedig nagy telepek alakultak.

A nem várt eredmény még nagyobb ösztönzést adott Ambrózy számára. A Dunántúlon gyűjtött és a külföldről hozott növények számainak, ezreinek telepítésével látott hozzá nagyszerű célkitűzésének megvalósításához. Zsenialitását abban mutatta meg legjobban, hogy az örökzöld növényeit valósággal beleágyazta a helyszínen talált növénytakaróba. Ezt az elvet ma *Ambrózy-féle érv*-nek nevezik.

Alig több, mint egy évtized állott csak rendelkezésére, hogy megvalósíthassa elképzeléseinek egy részét. Mintha érezte volna: sürgősen kell cselekednie, mert amit 1933-ban bekövetkezett haláláig végzett, túlfeszített munkáról tanúskodik. „Tavasszal és ősszel alkalmas időben 15 000—16 000 növényt ültettem el egymagam!” — írta egy 1928. májusában kel: levelében. Munkájáról nyilatkozik a következő soraiban is: „A fok ültetési, velési regisztrálási munkától forr a fejem és alig-alig gyönyörködhetem a mindenütt előbúvó szép és értékes új dolgokban.” Egy másik helyen így ír: „Végül egész üzembem magam vagyok generális, adjunktus, írnök, de részben napszámos is, amennyiben 50 000—100 000 dugványt saját kezűleg csinállok.” Alkotó munkájának tanúja és leghűségesebb segítője volt *Vörös Lajos* erdész, a mai Jeli határ „Lajos bácsija”.

Ambrózy a terület adottságait felismerve, a telepítéseket két fő területen végezte. A fennsík savaanyú talaján az akácok, nyírek és borókák védelmében *erikákat*, *rhododendronokat*, fenyőket, örökzöld lomblevelűeket, hagymásokkal telepített. A mélyebb talajú akácokba hagymások, míg a nedvesebb patakpartokra elsősorban tözikek és páfrányok kerültek. Érdeklődésének egyik területét a hanga-félék (*Ericaceae*) jelentették, míg szívéhez legközelebb a különféle növénycsaládok tartozó örökzöldek állottak *Semper vireo*, „örökké zöldeltek” — volt a jelmondata, s ezt kölcsönözte az immár hagyományossá váló Jeli napok rendezvényének emblémájára is.

Az örökzöldek közül a havasszépék (*Rhododendronok*) adják meg a Jeli sajátos jellegét. Ezekben gyönyörködnek a Jelibé érkezők, akiknek lelkébe soha el nem felejthető élményként ivódik a fehértörzsű nyírek és a sötéten zöldellő borókák közül feltűnő *rhododendronok* színpompája, színeik sokféle árnyalata, a virágok bódító illata. Jeliben ma már mintegy 300 féle havasszépe taxon van, ebből körülbelül 100 virágzó korban. (Taxon a faj, a fajta, a kultúrváltozat összefoglaló neve.) A havasszépe példányok száma pedig több tízezer.

Az örökzöldek mellett lelkesedett a hagymás-gumós növényekért is, melyeket a tömegükben rejlő szépségükért telepített. A nárciszok mellett otthonra találtak a liliumok, a csillagvirágok, a tözikek, a nősziromok és Nyugat-Dunántúl jellegzetes dísze, a ciklámén.

Jeli magában álló alkotás, unikum, melynek talán nincs párja sehol sem, amely „egyesíti magában a természeti park, egy nagy botanikus kísérleti telep és a művészi tájkert bélyegeit és tulajdonságait.”

A tervek megvalósítása nem ment könnyen. Igen sok nehézség akadt útjába. Sok kárt tettek az új növényekben a szárvasok és a nyulak, de hátráltatta fejlődésüket az egymást követő három száraz nyár is. Ennek ellenére nem csüggedt, újra kezdte a munkát. Kitartó munkájának hamarosan látta eredményét, s 1931. tavaszán elégedetten, a töle megszokott szerénységgel és tömörséggel jegyezte be naplójába: „Jeli igen szép!”

Lázos tevékenysége, munkaerejének teljességében 1932. év elején támadta meg az alattomos kór, a nyelvtörés. Éppen akkor, amikor további terveinek megvalósítását tűzte ki célul. A gondos orvosi kezelés javított ugyan állapotán, azonban a gyógyulás csak ideiglenesnek bizonyult. 1933-ban egyik orvosbarátja gyógyította Grácban. Hazajöve minden fáradtság nélkül 5—6 órát gyalogolt naponta és gyönyörködött Jeli fejlődésében. Egyik ilyen sétája közben mutatta meg legkitartóbb munkatársának, *Vörös Lajos*nak azt a helyet, ahova temetkezni kívánt. Alig két hét múlva, 1933. augusztus 31-én fejezte be alkotásokban gazdag életét. Utolsó óhájának megfelelően működésének színhelyén, a kijelölt helyen, kedves virágai közé helyezték örök nyugalomra. Miért ide temetkezett? — kérdezhetné valaki. Talán ezzel is azt a célt kívánta elérni, hogy törődjenek halála után is kezdeményezésével,

ne vesszen kárba az a munka, melyért ő életében annyit fáradozott.

Ennek ellenére az alapító halála után a telepítésekre súlyos, majdnem végzetes sors várt. Egy ideig még hozzátartozói, a tanakajdi rokonság viselte az arborétum gondját, fejlesztését azonban nem tekintették szívügyüknek, csak a meglévő növényanyag védelméről és fenntartásáról lehetett szó. A jószándékú törekvések ellenére sok, a távoli tájakról idetelepített növény kipusztult, melyeket csak a külön munka, a féltő gond tudott volna éghajlatunk alatt megtartani. A pusztulást a II. világháború is növelte, az Ambrózy tölgyek tönkrementek, egy csenevész példány kivételével, s más telepítéseket is elnyelt a dúva. A felszabadulás után „rontott erdő”-nek nyilvánították, s a környék községeinek lakói koszorúkötésre használták fel az örökzöldeket.

Néhányan ugyan felismerték a Jeli botanikai, esztétikai és pedagógiai értékét, de a megvédése érdekében tett kezdeményezések nem vezettek kellő eredményre, a páratlan nemzeti kincs tovább pusztult. Az értékes növényekkel beültetett borókás-nyírest és a Hétforrás környékét 1953-ban természetvédelmi területté „léptették elő”, de az ezt hirdető tábla nem védte meg az arborétumot a pusztítóktól és az üzérkedő virágtolvajoktól.

Talán éppen a huszonnegyedik órában, 1955-ben jött egy lelkes vasvári tanár, *Zoltai Ferenc*, akinek érdeme, hogy az illetékesek figyelmét felhívta a pusztuló természeti kincsre. Neki köszönhető, hogy az alapítást követő ötvenedik évfordulón Jeli az lett, amilyennek Ambrózy-Migazzi István megálmodta. Zoltai Ferencet fiatalon ragadta el a halál, de türelten hite, akaratereje hozzásegítette Jeli új korszakának megteremtéséhez. Ő volt az, aki először tanítványai, majd a vasvári járás és Szombathely város pedagógusainak segítségével mozgósította a környező községek, a vasvári járási tanács és a megye vezetőit, s ennek nyomán az

erdészház előtt terebélyesedő öreg fa alatt minden évben többen lettek azok, akik szívükbe zárták Jelit. Későbbiek során *dr. Csapodi István*, *dr. Nagy László* és *dr. Papp József* kutatásai vitték előbbre Jeli ügyét.

1958-ban a Vas megyei Tanács, a Vasvári Járási Tanács, a környező községek tanácsai és pártszervezetei, az erdőgazdaság és ennek vasvári erdészete, a TIT Vas megyei és vasvári természettudományi csoportjai, az Erdészeti Tudományos Intézet, az Erdőmérnöki Egyetem és az Országos Természetvédelmi Tanács együttes rendezésében nagyszabású természetvédelmi ankét zajlott le az akkor még rendkívül elhanyagolt állapotban lévő arborétum megmentésére. A társadalmi összefogásba később bekapcsolódott az akkori Országos Erdészeti Főigazgatóság is, mely a Szombathelyi Állami Erdőgazdaságon keresztül megadta az anyagi fedezetet a terület védelméhez szükséges keretű megépítéséhez. Az ún. Ázaletumot megszabadították a több vagon száradéktától, elvégezték a terület pontos felmérését, útjait évről-évre hosszabban építik ki. Megtörténik a növényanyag felleltározása, melyet Ambrózy István eredeti elképzelései szerint igyekeznek rekonstruálni. Ehhez az elindított társadalmi összefogáshoz az állam is jelentős anyagi támogatást nyújtott.

A rhododendronok legnagyobb része május derekán pompázik, s ezekben a napokban tündéreketté varázslódik a Jeli. Naponta ezrek keresik fel, s csodálják meg szín pompáját. Újabbban egyre nagyobb szerepet kap a honismereti mozgalomban is. Varázsa, csodálata elmélyíti a szülőföldhöz, a hazához való ragaszkodást. Iskolák, üzemek, társulatok, tömegszervezetek jönnek Jelibe, hogy felejthetetlen élményekkel távozzanak. Ma Jeli tündérkert Vas megye földjén! Reméljük, híre eljut az ország távolabbi tájaira, mert Jeli várja azokat, akik szeretik a természetet.¹

SZABÓ JÓZSEF

A felhasznált irodalom: *Bapales Rajmund:* Magyar kertek (Magyar Könyvtárak kiadása 226–235. old.) — *Dr. Poldár Sándor:* Megemlékezés gróf Ambrózy-Migazzi Istvánról (Vasi Szemle 1935. II. 1–2. szám) — *Dr. Nagy László:* A Jeli Erdészeti Botanikus-kert (Az erdő c. folyóirat 1971. „Erdők a közjőért” különszám 17–25. old.) — *Csapodi István:* A Jeli arborétum és alapítója (Kéz-

irat) — Vas megye erdőgazdasága és faipara (Az Országos Erdészeti Egyesület Vándor-gyűlése Szombathely, 1969.) — Vas megye természetl. értékel. II. — Jeli arborétum (Prospektus) — *Barbalics Imre János:* Pusztuló természeti értékek a Vasi Hegyháton (Közszeghegyaljától Hegyhátig című honismereti híradó 2. száma 5–13. old.)

¹ Az arborétum május 1-től június 30-ig reggel 8 órától napnyugtáig van nyitva. Az év további 10 hónapjában csak előzetes bejelentés után (Erdészet, Vasvár) ajánlatos felkeresni.

A Malonyai arborétum

Kevesen ismerik, inkább csak a szakkörökben tudják, hogy Szlovákia területén is van, kiterjedésében kisebb, de ugyancsak híres arborétum, melynek alapítója szintén *dr. Ambrózy-Migazzi István* volt. A Felvidék fő közlekedési útvonalától távol, Aranyosmaróttól 11 kilométerre, a Zsitva mentének mérsékelt dombos táján, Malonya és nagyobbbrészt Barskisfalud határában fekszik ez az érdekes arborétum. Az érsekújvári—kistapolcsányi szárnyvonalon, vagy a gépkocsin utazóknak már messziről szemébe ötlük a domboldalon épült, szép egyemeletes kastély és a park örökzöld fáinak smaragdzöld színe.

Az arborétumban minden évszakban találunk nyíló virágot. Bátran állíthat-

juk, hogy Malonyán nincsen ős és tél. Maga Ambrózy erről így nyilatkozott: „Amikor ősszel hullanak a levelek és a hazai természet félfévre elbúcsúzik, akkor örülök munkám gyümölcsének. A szomorú őszi hangulat már régen eltűnt Malonyáról. Ellenkezőleg, az őszi lombhullás inkább az emlékmű leleplezéséhez hasonlatos. Az örökzöld fák ebben az időben vannak legjobb formájukban.”

A malonyai birtokot az első világháború után szétparcellázták, de a park továbbra is Ambrózyé maradt. Fenntartására 6 ha szőlő és néhány ha szántó csekély jövedelme jutott. Ambrózy és a csehszlovák állam között tárgyalás indult, de vételáron nem tudtak megegyezni (az állam 5 milliót kínált, Ambrózy 7 milliót kért).

Az arborétum pénzihiány miatt hanyatlani kezdett. Nagy kárt okozott az 1928—29. évi tél, amikor számos értékes fa kifagyott. Hatalmas cédrusok, gyönyörű bambusz csoport, remek kaméliák, 20 000 sárga fortizia stb. fagyott el ezen a télen.

Ambrózy munkájának tudományos és kulturális értékét azonban egyre jobban felismerték, s a népi demokrácia is megbecsüli. A második világháború után az arborétum a kastélyal együtt az állam tulajdonába került, először a pozsonyi egyetem, majd 1953-ban a Szlovák Tudományos Akadémia vette át, s a kastélyban biológiai kutatóintézetet létesítettek.

Az arborétum fennállásának 75. évfordulója alkalmával 1967. májusában, közel a kastélyhoz felállították az alapító mellszobrát. A jubileummal kapcsolatban nemzetközi szimpóziumot rendeztek, amelyen tizenkét állam kétszáz résztvevője jelent meg. A több napig tartó program fénypontja az arborétum megtekintése és Ambrózy szobrának leleplezése volt.

A Szlovák Tudományos Akadémia malonyai arborétuma az államtól jelentős anyagi támogatást kap, s az évek során területileg is bővült. Ambrózy-Migazzi István parkja egyre szebben, egyre gazdagabban várja a természet szépségeit kereső látogatókat.

Vörösmarty Géza

